

ERDI-AROKO EUSKAL-IZENAK: IX MENDEA, BALPUESTA'KO GOTZAITEGIAREN IDAZKIAK

864'KO IRAILLAREN 17'KO LARRUKI BAT

Larruki or_i, Araba'ko Gobiaran (Valdegobia)n Balpuesta'ko gotzaitegian izan zan gordea, eta Tutela bateko elizari egindako opari bat sendotzeko izan zan, berriz, idatzia.

Ñaparroa'ko Muskaria edo Tudela'z gaiñera, badira izen ortako beste erri batzuk. Bost aipatu zituan bere lztegian Paskual Madoz'ek 1849'an. Oietako bat goiberetengo edo artziprestazgoa ornen zan, Araba'ko ipar-sarkaldean Aiala deritzan aranean. Artzeniega'ren inguruan zazpi parroki ornen zituan: Gordeliz, Kanpijo, Billasus, Santa Koloma, Sojo, Sojoguti, Kostera, Llanteno, Mendieta, Retes de Tudela.

Azkeneko ori izanen zan eskierki Larrukiak aipatzen duan Tudela: "...locum que dicitur Tutela"¹.

Dakusazunez, bere euskal-itxura galdua zuten XIX mendearen erdirako Madoz'ek aipatu dizkigun erri oietako batzuk: Villasus, Campijo, Costera...

Ez da ordea, izen oien azterketa gaurko nere eginbearra, larrukiak aipatuko dizkigun IX mendekoena bajzik.

Alatagutziz neronek ere aipatu nai nituzke bi: Sojoguti eta Tudela bera.

Aurrenekoa, eguneroko izkeratik galdua dugun "GUTI" itza atzizki lez daraman SOJOGUTI. "Guti" orrek "txiki" esan nai du. Bada Ñaparroa'n Burunda Aranean, atzizki ori daraman erri bat: OLAZAGUTI. Ba, gaur, era baldarrean, izena aldatu diote erri bikain orri: OLAZTI.

Ñik, naiz nere gurasoak naparrak izan, ez dut sekulan Olazaguti'ri "Olazti" esaten entzun. "OLAZAUTI" bai, baiñan "OLAZTI" ez.

P.A. Añibarro'k OLAZAGOITIA idatzi zuan joan dan mendearen lenen urteetan, orrela sasi-etimologi bat sortuz, baiñan erri orren egiazko izen txukuna Olazaguti da, "A" atzizkiarekin, OLAZAGUTIA.

Tudela ez baiña MUSKARI da Ñaparroa'ko uri eder orren euskal-izena. Orain Euskaltzaindiak, Tutela bataiatu du. "Tutela", ordea, eta "Tutora" Arabitarrek emandako izenak ditu. Tutela, erdiaroan IX mendez gero sortu zitzaion horrisono du, izen ori erromatarrengandik zertorkiolako ustean: "Su nombre euskaldun es TUTERA que con toda seguridad deriva de "tueri" ("mirar", "proteger") y más directamente de "tutela" ("protección"), diosku "Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco" k. Bai-

¹ Irakurle: ez zaitzala "que" orrek arritu, larruki au txit baldarki idatzia izan zan-da. Orrelako trakeskeri geiago ere agertuko zaizu.

ñan askoz leenago Erromatarrek MUSKARIA izendatu zuten, itzari "nominatibua" edo "izenkera" emanez, Ptolomeo lekuko dugula.

Gaur bertan ere uri eder orrek alboan daukan alor bati "Muskeruela" esaten diote muskaritar beraiek.

Erromatarrek "Muscaria" lez jaso zuten izen ori. Ñere ustez ederki izan zitekean MUSKARRI, (izenkerazko atzikia erantsiz, MUSKARRIA); jakiña bait da, euskaldunei entzuten zioten "R" soifua idazterakoan, "R" edo "RR" izkien artean erbesteko idazle zar aiei nolako zalantzak sortzen zitzaizkien.

¿Agian euskaldunen ezpaiñetatik "R" ta "RR" arteko doiñu bereizi bat entzuten zutelako? Ñaiz askoz goxoagoa, ¿agian Frantziarrek agoskatzen duten, eztaarritiko "GRRE"ren antzeko zerbait?

¿"Muskarri"ren aurreneko MUSK ori zer izan daitekean? Ez da erreza erantzuna. Baiñan MUSKAR Laburdi'ko abizena da. MUSKA, giza-izen naparra, eta ez atzo goizekoa, X mendearen erdikoa baizik, ainzuzen 952'koa. Era berean MUSKO giza-izen naparra dugu, eta zarra au ere: XIII mendekoa. MUZKI, Ñaparroa'n Gesalariko landa bat. MUZKILLERA, Aiala'n alor bat. MUZKIA, abizen giputza. MUZKIZ edo MUSKIZ, Bizkaï'n erria...

Aitor dezagun ba "MUSK" ori, esannaiarik ezagutzen ez diogun itz euskaldun zaar bat dugula2.

Goazen, ordea, aurrera gure eginkizunean.

Baiña eman dezagun lendabizi, larruki au idatzi zanean Euskalerrriak bizi zuan giroaren berri.

Egoaldean, Españi musulmana "emiratus" edo emir—erri yare biurturjz zegoan I Abd-al-Rahman (756-788) ezkeror; eta larruki au idatzi zan urtean, 864'ean, I Mohammed (852-886), zan Españi artako "Emir"a. Españietako Agintari Musulmanen artean bikaiñenetakoa. Euskaldunen aurka -- ¿nola ez? -- borrokan ibilli zana.

Mende'terdi bete-berria zan Españi musulmanen **eskuetara jausi zala**, eta, ordurako, Españi'ko jenderik geien—geiena, ia dana, musulman biurturik zegoan: "Al cumplirse el siglo de la conquista, la inmensa mayoría de la población hispanovisigótica había abrazado el Islam"3.

Gauza Berdiña gertatuko zitzaigun noski ego-sortaldeko Euskalerrrian, an maometarren eskupean gelditu ziran euskaldunekin.

766'ean Bedr buruzagi musulmana, I Abd al—Rahman'en esanera Araba'ko mugara iritxi zanez gero, ia—ia urtero izan zuan Araba'k Musulmanen eraso. Aietako bat, izugarriki gogorra, 863'an ainzuzen: iaztertzer goazen gure larruki au 864'ean idazia izan baiño soilki urte bat lenago!!!

Alatagutziz ez duzu larruki ontan borrokaldi orren aipurik aurkituko.

Ez zan bá nolanaikoa izan. Ibn Adhari edestilari arabitar ospetsuak dioskunez, oiñezkoak zenbatzeke, 20.000 (ogeimilla) zaldizkoz osotutako gudarozte bat etorri ornen zan ba Araba'ko gure Asaben aurka, oraintxe aipatu dugun I Mohammed Emir beraren semea buruzagi zuala.

Eta aundia izan ornen zan gudarozte orren garaitza; gaztelu asko lurreratu ornen zituan, eta alorretako uzta guztiak erre. Baiñan batez ere mendi—tarte batean (¿Pan-

2 A!. Madoze'k aipatutako bost Tudela aietatik, bat Asturietakoa da, bestea Balladoliden albokoa eta irugarrena Lerida'koa. Beste biak euskaldunak: ikusi ditugun Naparra bat, eta aialatarra bestea.

3 Ruiz Asencio: "Mozarabes". Diccionario de Historia Eclesiástica de España. Madrid, 1973. III, 1747.) Lau liburuko idazkia da. Ez balio aundiegikoa. Laisterregi egiña izan bait da. Badu Eraskin bat. Agian, duan gauzarik onena.

corvo, latiñezko Ponte Corvo'n ote?) kristauek jasan zuten ondarena izan ornen zan izugarria. "Emeretzi Konte, eta iru 'Alkaide' Ñagusí edo Gaztelu-Buruzagi' nagusi il ornen ziran ba musulmanen erasoz arkaitez—arte gogor artan.

Ibn Adhari'ren liburuak dakarren guzia "une infomation sure et minutieuse" ornen da, ots, "albiste-sorta ziurra, eta arduratsua"⁴.

"Une information sure et minutieuse" ornen dakarkigun ibn Adhari orrek orrelako txorakeriak esaten ba'dizkigu, ¿nolako sinistea eman dezaiekegu aro artako beste edestilariei?

—Asturietan, errege, (850-866), I Ordoño zan. Errege Bisigota. Euskaldunen etsaia. Asturietako Errege guztiak izan ziran Bisigotak. Eta. orregaitik, Euskaldunen etsai gorriak.

Ordurako lau gudaldi gogor sortu zizkiguten Euskalerrriaren aurka: I Alfontso'k aurrenekoa, I Fruela'k bestea, I Ordoño onek irugarrena, eta, laister, III Alfontso'k (866-910) laugarrena.

—Naparroa'n I Santxo Gartziarena'k zeukan erregetza. Ez dirudi IX mende artan Arabarrek Musulmanen eta Asturietako Bisigotiarren aurka, Ñaparren laguntza aundirik izan zutenik, naiko lan bait zuten Iruña'ko Erregeek beren lurraldean bertan Musulmanen erasoei aurpegi ematen.

—Musulmanen mendeko Ñaparroa'n eta Ñaiara arteko Errioxa'ren sortaldean Banu-Qasi'tarrak ziran, Muskari uriburu zutela, erdi-errege ta erdi—yare, lur zabal aren jabe. Ez ziran aldiz—aldi Euskaldunekin gaizki konpondu, baiñan, aldiz—aldi, Arabarrak aien aurka borrokan ibilli bearretan aurkitu ziran, Buradon eta Bilibio mendien arteko lbero ibajaren lepo estuan eta lepo orren inguruko lurraldeetan.

—Araba, orduan "konterri" bat zala esan oi da. Baiñan ori ain ziurki esaterik ez dago, Araba'ko konte bezala aipatzen diran gizaseme aien nolakotasunik ez bait dugu ezagutzen. Ez ziran beintzat, -- III Alfontso'ren "Kronika"k adierazi nai digula ematen duanez --, Europa'ko beste konteak bezalakoak. Kronika orrek, borrokaldi batean baiturik artutako Arabarren buruzagia "konte baten itxurakoa zala" esaten bait digu: "videbatur comes eorum".

Bearbada, Arabarren Batzarrak gudate bakoitzerako aukeratzen zuan buruzagi bat besterik ez genuan konte aietako bakoitza.

Araba'ko lenen "Konte" ezagun baten izena, Eylon da 866'ean Asturietako Bisigoten aurka borrokan katigu artua izan zan "eta konte baten antzekoa" omen zan ura bera.

864'ean Araba'n Konterik ba'zan ez dakigu, Baiñan borrokaldi gogor bat, ikusi dugun lez, 863'an gertatu bait zan, eta bestea, -- lengoa bezain gogorra eta lengo Printzipe buruzagi aren esanera-- bereala 865'ean gertatuko bait da, bi urte oien arteko 864'an, baleike Araba'ko "Kontea" katigu artua izenen dan Eylon ura bera izatea. Oar izen ori -- EYLOÑ -- Iparraldeko izena dala: izen akitaniarra⁵.

Larrukian datozen erri eta toki--izenak aztertzea dugula gaurko gure egin bearra, esan dut goraxeago. Baiñan larruki ortan bi erri-izen besterik ez datoz: aztertu dugun TUTERA, eta larrukiak damaizkigun done—izenen artean aztertuko dugun "SAÑCTI SATURÑIÑI".

Orregaitik, orain, giza—izenak begiztatuko ditugu, gero done—izene; begi—ematen asteko.

4 J. Boch-Vilá: "Ibn Idhari". Encyclopédie de l'Islam, III, (1971), 828-829. Ederra benetan, eta bikaiña, Olanda'ko Leyde'n eta Paris'en argitaratzen dan Iztegi au.

5 863 eta 865' ko eraso musulmanen gudalburu izan zan Printzipe Musulman ura, I Mohammed Emir bikain aren semea, urte oien inguruan Naparroa'ko Printzesa batekin ezkonduko ura bera ote da? Baleike; baiña ziur ez dakit. Ez bait dakit ziur Emir ark zenbat seme izan zituan ere.

Auek ere garrantzi aundikoak bait dira, beste dokumenturik ez duan Erri baten antziñatasuna ezagutzeko.

GIZA—IZENĀK-. Larruki guzia Goi—Erdiaroko latin baldarrean idatzirik dago—ta, izan daitezke izen oiek ere aski era baldarrean idatzirik etortzea, ikusi aal izango dugun lez.

Aurrena, larrukia idatzierazi zuan andrearen eta bere zazpi seme—alaben izenak datoz: "In nomine Domini. Ego Eldoara una con filiis meis": "Jaunaren izenean, nik, Eldoara'k, nere semeekin batera... Ikus emen Eldoara ta bere sei semeen izenak:

Eldoara	Fredenando	Godesteo
Gisclaura	Hanni	Soario
	lusta	

¿Euskaldunak ote dira izen oiek danak? Oiek d;ra beintzat Euskalerrian idatzi zan larruki onek damaizkigunak. Ikus ditzagun ba guztiak banaka.

— ELDOARA. Larruki ontan bertan, geroxeago, HELDOARA dator, "H" idatzirik. Eta Bigarren Kartularioak, "H"rik gabe, ta "O" "U" biurtuz izen ori ELDUARA damaigu6.

Andre orren izenak, naiz "ELDU-ARA" naiz "ELDO—ARA" izan, -- sekulan ez bait zan "H"z "JELDOARA" izan --, badu euskaldun-itxura galanta. Batez ere, izen ori done—izena ez dalarik, larrukiak Andre aren izena ez baiña abizena, -- ots, Euskalerrian oiturazkoa izan dan bezala --, etxearen izena ba'damaigu.

"Eldua", Tolosa'tik bertan dagoan Erri giputz baten izena da, eta "Elduayen", gora-xeago dagoan beste erri baten izenaren enborra. "Elduain" Tolosa'n abizena da, eta Araba' ko Lagran'en alor baten izena. "Elduatxiki", Bizkai'n, Abando-Zierbana'n, beste alor baten izena.

Badira Euskalerrian, Gipuzkoa'n batez ere, enbor ori daramaten beste izen batzuk; "Elduaran" eta "Elduarain", adibidez, Tolosa'n eta Tolosa'ren alboko Ibarra'n; etabar.

Eta Euskeraz -- eta nere ustez izkuntza oroz -- "O" errez "U" biurtzen dalako Andre aren egiazko Izena Elduara ez baiña Eldoara izan ba'zan ere, ez zuan orregaitik bere euskalduntasunik galduko. "ELDO" sustrai duan izenik aski euskalerrian badugun ezkerro: "Eldoz", adibidez, abizena da Oiartzun'en, berdin "Eldoien" Laburdi'ko Ziburru'n, eta "Eldone" orain ezabaturik dagoan erri zar—zar bat Napparroa'ko Artajona'ren albo-alboan.

Ez da erreza "eldu" edo "eldo" itzaren zentzua igartzea. Bada "ildo" (erderazko "surco")ren aldakuntza dala esaten duanik. Ez dut uste. Etimologi errezegia iduritzen bait zait, eta gure izkuntzaren jardunkeraren aurkakoa. Esan dezagun ba, ELDO—ELDU, zentzu ezezaguneko itz euskaldun bat dugula.

GISCLAUARA.- Zaillagoa azalduko zaigu izen onen ikerketa. Batez ere, Bigarren Kartularioak neska edo mutil aren izena GISSILAUARA zala esaten digulako.

Esan dut izen auek aski baldarki idatziak izandako itxura dakartela, eta ori gertatzen zaio nere ustez neskatil onen izenari.

Bere ta Elduara bere amaren izen biek atzizki berdiña dute: "ARA". "Lur" esan nai ornen du itz orrek, baiña nere iritzi apalez, atziki toki—adierazlea ere bada: ortaz, "Arbelara", "arbela" -- gaztelerazko "pizarra" -- dagoan tokia izango litzake.

6 Dokumentu auek, antziña artan, noiz, ziur ez dakigu, larrukizko liburu aundi batzuetara aldatuak izan ziran. Liburu oiei erderaz "Cartulario" esan oi zaie, ots "karta-bilduma". Teknik'itza dalako guk ere Kartulario esango diegu karta bilduma oiei. Balpuesta'ko dokumentu auek lau kartulariotan iritxi zaizkigu eta lau oietako bakoitzean aldaketa batzuk ikusten dira. Guk aldaketen berri ematerakoan, kartulario oiek "Lenengo", "Bigarren", "Irugarren" edo "Laugarren Kartularioa" izendatuko ditugu.

Artu dezagun, ikerketan asteko, "Lenengo Kartulario" onek damaigun izena: Gisk-lauara.

Izen ori gis—k-lau—ara zatitzen ba'dugu, "ARA" (=toki) eta "LAU" (=zelai) zer diran badakigu. "K" zubi-antzera sartutako izki bat izan daiteke. ¿Zer ote da "GIS"?

Bere antzeko izen bakarra, nik ezagutzen ditudanen artean, auetxek dira: "Gisso": Ñaparroa'ko III Karlos'ena dala uste izan dan dokumentu zar batean datorren erri baten izena da. Eta, "Gisu—ela", Bizkai'n Sopena'ko alor batena.

Ñeska edo mutil aren egiazko izentzat "Bigarren Kartularioak" damaigun Gissilauara artzen ba'dugu, ez zaigu lana askoz errezagoa bihurtuko. "GISSILAU" zer dan ziur ez bait dakigu.

Lana erreztearren, itz ori bikoiztatua dalaren ustez, "GISSI"—"LAUA" biurtzen ba'dugu "LAUA" gaztelerazko "llano" "plano" dala badakigu. Ta, "GISSI"ren antzarik aundjenero euskal-izenak "GIS"z asten diran izenak ditugu: "Gisalieta", "Gisasola", "Gisategi", "Gisastua"...; a;ztintxe aipatuak izan diran "Gisso" ta "Gisuela" bi aietaz gaiñera.

Lopez Mendizabal'ek "gisa" gaztelerazko "retama" dala idatzi zigun: ("gisa" > "isa" > "isas" = "retama"). Ori egia ba'litz, "Gissilaua", agian "Isastizelaia" izango litzake.

Ez zaizkit, ordea, orrela ateratako etimologiak beiñere atsegiñak gertatu, itzak geiegi b;hurtuta atereak izan dirala iduritzen bait zait. Alatagutziz, izen orri, -- bedi Gisk-lauara, bedi Gissilauara --, euskal—itxura nabaritzen diot.

HAÑÑI. ¿Mutil baten ala neska baten izena? Gizon batena, ezpairik gabe. Geroa-gore, dokumentu au izenpetu zuten lekukoaren artean, bigarren aldiz agertzen bait da izen ori: "Hanni presbitero teste": "Hanni bereterra, lekuko".

Beraz, zalantzarik gabe, Hanni ori, gizonezkoen izena dugu.

"Laugarren Kartularioak" batere "H"rik gabeko AÑÑEA bat damaigu. Itxura guztiz Annea ori ta Hanni izen bera ditugu eta gizaseme bat berarena, naiz Hanni "A" atzizkirik gabe eta Annea "H"rik gabe etorri. Matimatiken eraz esanik "AÑÑI" = "AÑÑE", edota, "AÑÑE—A" = "AÑÑI-A". "E" (Anne) eta "I" (Anni)'ren trukaketa, fonetika—auzi bat besterik ez dala edonork bai bait daki).

Beraz, izen bat, era bitan.

Bi era oietatik ¿zein ote da mutil arek zeramakiana, AÑÑE edo AÑÑI?

Idazkeraren arauen bidetik, ezpairik gabe AÑÑI. "I" antziña artan maiz aski "E" idazten bait zuten. Beiñere ez ordea alderantziz. Ots, beiñere ez zuten, "E" irakurtzeko, "I"rik idazten.

Baña, euskal—agoskeraren arauen bidetik, berez "E" daramaten itzak maiz aski "I"z agoskatzen diralako (adibidez "esnea" "esnja"), eta gizakume eta gizakumeekin estuki loturik dauden gauzen izenetan "A" atzizkia errez galtzen dalako ("Etxeberria"ren orde "Etxeberri" da gaur etxe bat baiño geiagoren izena), badaiteke, gure larruki ontako mutil aren egiazko izena AÑÑEA izatea ere.

Baiñan bi "ÑÑ" oiek, "Ñ"ren otsa emateko, orrela bikoiztaturik idatziak izatea ere badaitekealako, badaiteke baitare, errez gaiñera, izen orren egiazko era AÑIA izatea.

¿Ez dugula ezer askorik argitu? Ez da arritzekoa, "Izan zitekean"etik "izan zan"era igarotzeko zubi bat bearrezkoa bait da, eta guk ez bait dugu orrelako zubirik izan.

Alatagutziz ez zaigu saio luze au alperrikakoa gertatu, gure adiskide zar aren izena "AÑ"ez asi edo "AÑ"ez asi, astapen ori duten euskal-izenak, naikoak eta naikoak baiño geiago aurki bai dezazkezu, adiskide aren izena euskalduna izan zala oiukatzeko.

"AÑA" edo "AÑE" -- edo berdina "AÑÑA", edo "AÑÑE", -- zer ote dan jakitean dago koxka.

Kerexeta'k, Lopez Mendizabal'en jarraian, gaztelerazko "pasto" dala diosku, eta, "aña" "lugar de pasto". Ez dakit bá... "Pasto" ez bait zait gizakume batentzat oso izen egokia iduritzen.

Badaitake ordea mutil arek -- eta baita bere senideek eta bere amak ere -- larrukian beren izena ez baiña bakoitzak bere etxearen izena eman izatea. Euskalerrian etxearen izena etxekoen abizena izan bait da, eta oraindik ere orrela bait da. Oraintxe bertan LARREA (gaztelerazko "PASTO") abizen ondo ezaguna da gure Euskalerriontan'

Azkue'k, ordea, ez dio AÑA itzari orrelako zentzurik ematen.

Ñik, beste onako auxe ere esan nai nuke:

"Aña", ez da guretzat gaztelerazko "digno"ren antzeko adjetibo edo izenondoko bat, "konjuntzio konparatibo" edo "alkarle kidalari" bat baizik. Orrela, adibidez, esaldi ontan: "Jauna: zure seme izatera iristeko aiña ez bait naiz ni". Orren gazteleraketa zuzena, onako au izango litzake: "Señor: es que yo no soy tanto como para llegar a ser hijo tuyo".

Eta itz kidalariak berenez, ots, beraiek bakarrik, beste itz batekin alkatzeke, zentzurik ez dute—ta..., ez dakit berriro zer esan. ¿Zure seme edo alaba bat, bataiatzerakoan, izendatuko al zenuke zuk "Tantocomopara"?

Bai; seguruaiki "aña" edo "ana"k badu -- edo izan du -- beste zentzu bat ere, orrenbeste toki-izenetan agertzen dan ezkerro; baiña zentzu ori guk aspaldi galdua dugu.

Ondorioz, auxe da soilki, esatera auzartzen naizena; naiz guretzat bere zentzua galdurik egon "AÑA", -- Ñaparroa'n "AÑE"--, guk zer izan daitekean ez dakigun itz euskalduna dala, eta, orregaitik, euskalduna zala mutil aren izena ere, naiz larrukian arras trakesturik agertu.

Ta, egiaz, gure larrukiko mutil aren izena AÑI izan ba zan, ¿zer?

Ez duala orregaitik bere euskalduntasunik galtzen, AÑI gaur Gipuzkoa'ko Lizartza'tik Illarratsu'ra bitarteko mendi baten izena bait da. Gipuzkoa'ko apaiz jaunek ezagutuko duten mendia, Gazteiz'ko apaizgaitegiak an izan bait du lerdia edo pifadi aundi bat.

Eta "Añibarro" bezala "añi"z asitako izenik ere bai bait dugu Euskalerrian.

FREDEÑAÑDO.- Larruki au latinez dagoen ezkerro Ferdinando bear luke, baiñan dirudianeaz artua zuan latiniak IX mendean Erromantzerako bidea: "Ferdinando"tik "Frenenando"—zear "Fernando"rako bidea.

Ez da beintzat izen euskalduna.

Ez zan oraindik done—izena ere IX mende artan, izen ortako Donerik zaarrena, Ferdinando di Caizzo, X mendearen bigarren erdia eta XI'aren azkena bitartean bizitu zan gotzaj italiar bat bait da.

Izen ori, "Fredinandus" eran,-- "Comes Fredinandus testis", "Fredinando Kontea lekuko" --, 804'ean agertu zitzaigun aurreneko aldiz, Asturietako II Alfontso erdi-euskaldunak Balpuesta'ko lekaidetxearentzat idatzi zuan larrukian: Aurreneko aldiz, Balpuesta'ko dokumentu-sortan. Eta, bearbada, badaiteke ori izatea España'ko dokumentuetan ere Fernando izenaren aurreneko agerketa. Kukulla'ko larrukietan ez bait dager.

Gero, Ñaparroa'ko printzipe baten izena bezala agertuko zaigu. III Santxo "Ñagusia"ren bigarren semea izan zan Printzipe ura, aitik Euskalerrj zar ari puska zabal eder bat kenduz eta orrela, zuzentasun eta egokitasun ororen aurka, Gaztela'ko Erreiñua sortuz, Erreiñu ortako lenen Errege egin zuan ura bera. On baiño gaitz geiago, askoz geiago egin bait zioten Euskalerrriari -- eta Ñaparroa'ri -- Naparroa'ko erregeek: eta Bizka'i'ri Bizka'i'ko Jaunek.

Danadala, izen ori, -- Fernando -- ez da izen euskalduna. Baiña ez da bisigota ere. Ez dezagun esateke laga "Irujarren Kartularioak", 804'ko Fredinandus ura Fernandus bihurturik eskeintzen digula. Larruki ori askoz geroagoko kopi bat dalako adigarri ziarra,

SOARIO-. Izenkeraz, ots, nominatiboeraz, SOARIUS, baiñan larruki ontako jendea euskalduna zalako, SOARIO izanen zan eskierki gizaseme aren izena; edota, larruki zar auen idazkera oso ziarra ez dalako, izen orren antzeko beste zerbait.

Ez naiz ausartzen bere etimologiarik ematera.

"SO "soro"ren laburpena izan daitekeala esan oi da baiñan ez nago ortaz ziur. Agian, bai, izan daiteke "soro", adibidez "Soarte"n, eta "Soarra:n"en, "Sorarrain" bat bai bait dugu Tolosaldean. Eta, baitare, Baztango "Soalar" izan daiteke "Soralar".

Baiña ez da ain ziarra, Bidani'ko "Soao—Txiki"n eta Lenitz'ko "Soaztegi"n, eta "Soaznabal" abizen giputzean "so" "soro" danik⁷.

Danadala, naiz etimologi zaillekoa izan euskalduna dugu mutil aren izena ere: Soario.

Itz orren azkeneko "O" ori, euskal-atzizki—toki-adierazlea da. "Soari" zer dan ez dakigu. Baiñan itxura, bai, bene—benetan badu euskal—itzura.

GODESTEO.- Auxe bai etimologi gaitzeko itza. Alare itz euskalduna dugu, Erdia-roko "GODEZTIOZ" giza-izena lekuko dugula.

"Godea" edo "Godia" ere abizen euskaldunak ditugu, eta, "Godiamiz" Bizkai'n Gueñes'ko alor baten izena.

¿Ez ote da Euskalduna Godoy abizena bera, naiz abizen ortako politikari espaiar ospetsu ura, Manuel de Godoy, euskaldunen adiskide zakarra izan? Kezkagarria bait da itz orrek daramakian "DOI" "DUI" atzizki euskalduna!

Abizen berekoa izan zan Lucila Godoy Alkayaga -- au bai, au gure adiskide zin-ztoa --, "Gabriela Mistral" izenpetu o; zuan Txile'ko olerkarieme bikaiña.

IUSTA-. Enaten duanez, -- zerrendan azkena aipaturik dator-eta --, au zan Eldua-ra andrearen umeetan gazteena. Itxuraz latinezko izena darama, eta, itxura ori egia gertatuko ba'litz, emakumezkoa izango genuke Elduara'ren ume ura.

Bost dira izen ortako eme doneak. Martiriak danak. Oietako bat, Frantzi'ko Lyonigoa; bestea Sebilla'koa. Azkeneko au, Bisigoten donetegian agertzen dana.

¿Zeñen omenez ote zeraman izen ori Aiala'ko neskatil arek?

¿Bisigoten donetegikoaren omenez? Bisigotak, bai noski, askoz bertago zeuzkan Asturietan eta Leon'en. Lurralde aietako Agintari ta Jaun Aundi guztiak bisigotak ziralako, Bisigoten Liturgia bait zan an Elizak jarraitzen zuana.

Baiñan, leenago ere, naiz Bisigotak oso—oso bertakoa izan, Bisigoten kulturak ez zuan Euskaldunengan batere—batere eraginmenik izan Araba'ren erdian agertu—berria za;gun Aldaieta'ko illobi oparoak zalantzarako biderik utzi gabe erakutsi digunez.

Illobi ortan ez da ba ezer bisigotarik agertu!. An, —izkillu, tresnedi, eta erdergaillu—, oro izan da frankiarra, eta ezer ez b;sigota, naiz orduan ere, VI eta VII mendeetan, arabarrek bisigotak frankiarrak baiño askoz bertago eguki.

Gaiñera, neskatil aren se; senideen eta amaren izenak kristauak ez ziran—da, badut nik kezka, neskatil ber-beraren izena ere, IUSTA, done—izena ez ote zan!

Era berean gogoratu bearra dala derizkiot, Sebilla'ko neskata Done aren izena, Bisigoten Donetegian Justa ez baiña JUSTINA dala: "Sanctae Justina et Rufina". Orrela agertzen da beintzat idazki zar askotan.

⁷ "Soao-Txiki" Bidani'ko erri-kirolari bat izan zan. Izen ori bere baserriarenetik artua izan zuan. Larruki ontako Soario'k ere bere "baserriaren" izena zeraman, seguruaski.

¿Gure larrukiko neskaren izena, IUSTA, done—izena ez baiña euskal—jatorrizko izena ba'da, nola izan daiteke sortua?

Ez dakit, baiñan "IUS" aurreizkiz asten diran izenak aurki dezazkegu gaurrengungo Euskeran ere: "Yus" bera adibidez, eta "Yus de Leatxe" Ñaparroa'n bertan; eta euskal-abizenak dira "Yusa", "Yusaga" "Yusarri" eta abar. "IUS" etimologiarik ez dut eza-gutzen.

Lopez Mendizabal'entzat "IUS", "IUR"tik ornen datorrelako, gazteleraz "yezgo" esaten zaion belarra ornen da. Ez dakit nondik atera zuan ori nere erritar eta adiskide ospetsu arek, baiñan egia ba'litz "IUS"—"TA" "lugar de yezgos" izango litzake, "lusta"ren antz aundiko itza dugu "IRUSTA", gaztelerazko "trebol". Ez litzake neskatil batentzat izen traketsa.

Zortzi oiek dira Elduara ta bere zapi seme alaben izenak. Ez dira izen kristauak, agian lusta izan ezik. Ez dira bisigotak ere. Ez dirudite gizakumeen izenak ere. Base-riren izenak dirudite. ¿Aziak ote ziran 864'garren urterako Elduara Andrearen seme—alabak, eta, orregaitik amaren etxetik—at bizi ote ziran, eta aietako bakoitzaren baserriak zuan izena ematen ote digu larrukiak? Ez litzake euskaldunen oituraren aurkako emaitza izango.

Gero Elduara'k eta bere umeek Tudela'ko elizari damaizkioten doaiak aipatzen dizkigu larrukiak. Ona umeen doaiak:

"Aran ortan (Ayala'ko Tudela'koan) gure aitak irabazi zuan guztia, bordak (edifitia), etxeak (dommicia), zugaizti zitu—emailleak (pommares), mastiak (uineas), liburuak, soñnekoak, soroak (terras sationauiles) eta errota bat"⁸.

Amak berriz, "Ego, Eldoara, omnem mean fincam in ipso loco": "leku ortako nere nekazaritza guzia".

Dakusgunez, benetan eskuzabalak ziran antziñako gure adiskide zar aiek. Esku—zabalak eta biotz—zabalak, emaitza oparo ori dana, txiroen eta beartsuen onerako egin ornen zuten bá: beren garaieko jende gaixo aiek "nun onartuak izan (tolerationem) ta nun geratu (commodationem) eta non egoki jana aurki aal zezaten".

Ondorean, Erdiaroan oiturazkoa zan bezala, larruki ortan agintzen zanaren aurka zerbait egin zezakean ororentzat Jainkoari gaitzespen guztiak eskatzen dizkiote, mundu ontarako eta besterako.

Mundu ontarako: "ori egin dezakeanari, irakurri bezaiote gure testamentu au (iste testamentus ei legatur) eta geldi bedi kukildurik (discedat turpiter), lotsaturik (confusus) eta arbuaturik (abominatus).

Aro gogor artan maitasuna (txiroenganako) eta gorrotorik gorriena (gaizkilleenganako) nola biotz bat beraren barruan bat egiñik bizi zitezkean erakusteko, osorik emango dut, latiñez aurrena eta euskeraz gero, sendi santu arek Yosukristo'ri eta Andramari'ri eskatzen ziotena:

"Dominus noster Ihesus Christus qui superuos resistit, una cum patrona nostra Sancta Maria cuius testamentun est factum in suo onore, iudicet illut ("illum" bear luke) per omnia; et extraneus ("extraneatus sit", "Bigarren Kartulario"an) a corpus et sanguinem Domini nostri Ihesu Christi, et ardens uiuens, infernus eum recipiat, et ibi set (sit) crutiatus eius in perpetuum, et oratio eius fiet in peccatum, et fiant dies illius pauci, et cum Iuda traditorem participium habeat. et hic testamentum firmis permaneat".

Oartu zera noski esaldi ortan beste mundu ontatik beste mundura, eta andik onera eta berriro emendik ara, eta ostera azkenean andik onera, ibilli zaigula lumalaria. Orre-

⁸ Nik "soroak" euskeratu dedan "terras sationauiles" orrek "Iur ereingarrriak", ots, "ereiteko egokiak diranak", esan nai du. Esaldi orri erantsita datorren beste onek ematen dit kezka: "quantas in ispo

ga;tk, esaldi osoaren mamia errezago ulertua izan dedin, bereizirik aurkeztuko ditut nik munduz—munduketa nasi ortako jauziak:

"Gizakume arroa gaitzesten duan Yosukristo gure Jaunak, eta idazti onen bidez omendu nai izan dugun Andramari gure zaindaria, gogor epaitu bezate (orrelakorik egin dezakeana) eta Yosukristo gure Jaunaren gorputz—odoletatik urrundua izan bedi;

"Bijoa, bizirik, sutan, inpernuetara, eta an izan bedi betirako oiñaze gorritan;

"Pekatu biurtu bedi bere otoitza, eta urriak izan bitez mundu ontako bere egunak;

"Eta Judas saltzaillearen zorian partaide izan bedi;

"Ta..., j;ntinko iraun baza! gure testamentu onek".

Azkenik, larrukiak, Lekuko edo testiguen izenak damaizkigu:

Teodemirus
Obeccus
Felix

Viliulfus
Albura
Hanni

Lusidius
Rodericus
Hordonius
Saturninus

*

Larrukiak damaizk;gun zazpi izen oietatik, bi bakarrik ziran orduan done—izena: FELIX. Izen zaarra, izen ortako lenen Donea, mendekoa bait da.

Izen ortako iru Done aurkitzen dira Bisigoten Donetegian, Baiñan ez dut uste larruki ontan agertzen zaigun Felix apaizak bere izena Donetegi orri zor zionik.

Iru Felix oietatik bat, IV mendean martiri erailla, GEROÑA'koa zalako euskalduna izan bait zitekean, Gerona'ko elizbarrutiaren erdia gutxienez, euskalduna bait zan mende artan, eta, agian, baita Uri bereko erri—jendea ere.

Gaiñera, Gerona'ko Felix orren martiriotza, Kalagurri'ko Prudentzio'k IV mende aren azken—aldera abestu zualako, uste izatekoa bait da Felix arenganako eraspena, Bisigotak onera urbiltzerako euskaldunen artean zabaldurik zegoala.

Gauza berdiña esan bear dugu bigarren Felis martiriari-buruz, -- irugarrena Sebilla'koa bait zan--.

Bigarren ori, Prudentzio berak abestua izateaz gaiñera, martini illa ere, Salduba'n jlla izan zan ezkerro, naitanaiez izan bear zuan euskaldunentzat anitz ezaguna. Salduba'k orduan, oraindik Oskan gotzairik ez zalako, euskalduna bait zuan bere elizbarrutiaren puska galanta.

Iru oietaz gaiñera, izan zan izen ortako beste Done bat ere, eta au, bai, bene-benetan euskalduna: Bilibio'ko Donefelice, Araba'ren albo—albokoa, are geiago Araba ber—beraren barruan, Araba Okamendietaraiño luzatzen bait zan orduan, egoaldera. Sortaldera berriz, Ibero ibaiatz aruntz, gaur Nájerilla esaten zaion ibaiean zeukan bere muga.

Arrazoizko gauza da beraz, lekukoaren artean agertu zaigun Felix apaiz arek bere izena Ibero ibaiaren ibarreko Bilibio mendian garbai edo penitentzi-gintzan bizia igaro zuan Donefelize'ren oroiz artuko zuala ustę izatea.

valle pater noster obtinuet, quem egecit de scaldido". Itzez-itzez, euskeraz: "Aran orlan gure aitak lortu zituan guztiak, larre agorretik atera zituanak". Dakusazunez, orrela euskeraturik, esaldi orrek zentzu bat besterik ez du: "de scaldido" -- gazteleraz "de tierra yerma" --, atera zuala aitak, irabazi zuan guztia. Ez, da, ordea, ori, larrukian idatzirik dagoan bezala, latinez duan zentzua. Esaldi orrek euskeraz eman diogun zentzua izateko, lumalariak "quem" ez baiña "quas" idatzi bear bait zuan. Baiñan "quem" idatzi zualako, agian bera oartzeke, ARAN GUZTIA zala, esan zigun, larre gorri bihurturik zegoana. Ez da ordea sinistekoa, Tutela artako aran guztia, eta are geiago Ayala'ko Aran zabal guztia "tierra yerma" bihurturik egon zitekeanik. Dana dala, 804'ko larruki artan ere Jon gotzaia eliz-ausi-ugariren-birr-eraile agertu bait zitzaigun, guzti orrek Araba'ko sortaldean zerbait negargarri gertatu zala pentsaerazten digu: Zer zan gertatu zana, eta gertatu zana Arabitarren edo Asturietako Bisigoten erasoaren erruz gertatu zan, noizbait aztertu bearko dugu.

ALBURA-. "Albura" latinezko izena da: euskeraz, "Zuritasuna". Albura, ordea, ez da beñiere ez gizonezko ez emakumezko baten izen bezala erabili. Beste bide batek asi bearko gera ba izen orren azalpenaren billa.

Ebaki dezagun bi pusketan: AL-BURA.

Aurreneko pus karen "L" ori errez izan daiteke "R" bat, gure larrukietan euskerazko "R" a oso maiz agertzen bait da "L" bihurturik.

Ori gertatu zaio, Araba'ko iparrean Legutiano'ren lurretako ibaitxo baten izenari. ARBIÑA zan ibaitxo orren egiazko izena. Ala zegoan idatzirik Elorrio'ko etxe batean ikusi aal izan nuan, Lenitz eta Aramaiona arteko mugak ziurtzearen idatzia izan zan 1406'ko larruki batean.

Gero, XVIII mendeko baratari edo notario batek Arbina'ren "r" ori, lerrotxo txiki batez goruntza luzatuz, "I" bihurtu zuan: ALBIÑA.

Baiñan XVIII mendeko baratari onen tinta askoz aulagoa gertatu zalako, argi-argi nabaritzen zala jarraitu zuan leenagoko "R" ark.

¿Zergaitik egin ote zuan trakeskeri zikin ori? Erdalduna zan baratari arentzat ARBIÑA zentzurik gabeko itz arrotza zalako. Ez, ala, ordea, ALBIÑA. Albina, erderaz, gure euskerazko "zurizta" bait da.

1.406'ko dokumentu ori, adiskide bati eman nion asko ez dala, Aramaiona'ko edestia idazteko asmotan zebilela jakin nuanean. Bere Edesti-liburu ortan, ordea, dokumentu ori, XVII mendean aldaturik gelditu zan bezala agertu digu nere adiskide orrek: Arbina'ren "r" guztiak "I" bihurturik.

Orrela ari dira gure lurraldeko euskal-izenak beren nortasuna poliki-poliki galtzen.

ARABA'K ere orrela galdu zuan bere egiazko izena, ALABA bihurturik gelditzeko.

Miñ eman zidan Aramaiona'ko edestiaz ari dan liburu ortan larruki zarreko "R" ura "L" bihurturik ikusteak. Gure erriko izen guztiak ¿merezi bait dute eraspén geiago! ¿Eraspenik aundiena merezi dute! Tamalez orain, Arantzazu-osteko Euskaltzaindi gaixo onen eragiñez, batere lotsarik gabe erarik txoroenean ukatzen zaien eraspéna!

Aztertzen ari geran larrukiko apaiz aren izena ARBURA ba'zan, ez da gure toponimia "AR" eta ARREz, asten diran izenez antzu: Arbulo, (¿au ere Arburu ote?) erri bat da gure Araba'n. Berdin, Armenti. Eta Euskalerrri guzia-zear Arbitzu, Arrati, Arribe, Arronitz, Arrupe eta ainbat eta ainbat orrelako.

"AR" zer dan, edonork daki. ¿Zer ote da BURA? ¿"BURU"ren aldakuntza? Baleike, ain naastuak eta trakestuak izan diran dokumentuotan usteon asko ipintzerik ez bait dago.

Alare esan dezagun "BURA" ori Araba'ko mendi, gaztelu eta bizileku zar-zar baten izenean ere agertzen zaigula: mendi, gaztelu eta bizitoki zaar oien BURADOÑ izenean.

Gaiñera, dirudianez, -- orrela egiten dute gaur ere bizkaitar askok eta --, uste izateko daitekean gauza da Bizkaieraz mintzatzen ziran Aialako autrigoitarkume aiek ere "A" atzizkia "E" bihurtuko zutela, eta, orregaitik, BURA ori baleike BURE izatea ere: "Bure". Ainzuzen "Bure-ba" izenean ikusten dugun "E" ber-berorrekin.

Erne, ordea; eme! Kukulla'ko 1.062'ko larruki batean (Azaroak 11) Bureba'ren izena Burueba, BURUE-BA, agertzen bait zaigu!

Urruti joan gera ALBURA'ren etimologi-billa; ekintza zailla ta neketsua bait da etimologijntza. ¿Zer ondorio atera dugun? Izen ori, ALBURA, berez Al-bura, Ar-bura, Ar-buru, edo, Ar-burua edo Ar-burue, izan, ezpairik gabe dugula izen euskalduna.

OBECO. Sarri agertzen da izen au Balpuesta'ko larrukietan; eta, sarri, baitare OBIECO bezala, eta bi aldiz OUECO bezala.

Aurreneko aldiz, Jon Balpuesta'ko gotzaiaren 804'ko dokumentu artan agertu zitzaigun izen au: "Obeco in hoc pacto + fezi": "Ñi Obeco ontan bat nator eta gurute au dagit". Alare izen orren etimologiarik ez dakit, baiñan euskal-usa; bikaiña du.

Bai, badakit "KO" atzizkia zer dan. "OBE" zer dan ez dakit, izen onen etimologia igartzeko "OÑA" adjetibu edo izenondokoaren kidalarikera edo "konparatibua" dala esateak ez bait du balio.

UBE Ñaparroa'ko Araitz'en auzo bat da. Egia da "O"k eta "U"k errez artzen dutela bataak bestearen tokia, eta orrela "Obeko" "Ube'ko" (gaztelera "de Ube") izan dezakegula, baiñan orrekin ez dugu ezer askorik aurreratzen, "UBE" ere zer izan daj-tekean jakin gabe aurkitzen bait gera.

Obeko ¿Eneko'ren aldakuntza ote da? Edota ¿Oneko'rena?

¿Eneko-Eneka eta Oneko-Oneka gizon—emakumeen euskal—izenak ote dira?

Eneko beintzat, baj, izen zarra dugu. Krist'aurretiko 90'garren urtean eusko—gudari—zaldunak saritzeko idatzi zan Askoli'ko brontze edo burnjorian agertzen bait da.

Ez naiz oroitzen non, baiñan EÑEKA ere nonbait aurkitu dedala idurjitzen zait emazte baten jzena bezala.

Oneko'rik ez dut ezagutzen, baiñan, bai, Oneka bat baiño geiago. Iru, beintzat, jzen aundiko printzesak, Ñaparroa'ko erregeen alabak.

Auetako bat, OÑEKA Fortuñorena, Abd el—Allah Españi'ko Musulmanen Emir'ekin ezkondu zan 863'an, Emir ori, artean bere aita —guk aipatu dugun I Muhammad ura—bizi zalako, oraindik Printzipe zala. 18 urte zituan Printzes euskaldunak ezkondu zanean. "Dar" (Perla) izendatu zuten musulmanek, arras polita zalako. Muhammed, aitonaren izena ipiñi zioten seme bat eman zion senarrari. Oge; urtez musulmanen Erregiña izan da gero, Euskalerrira itzuli zan alargun, eta, emen, 30 urteko emakume ederra, Aznar Santxorena Larraun'go Jaunarekin ezkondu zan. Iru ume jzan zituan. Iruen artean, bat, izen aundiko Erregiña izanen zan Toda, Gartzia Santxorena Ñaparroa'ko Erregearen ama.

—Bestea, IX mendekoa au ere, ONEKA Gartziaarena: "Dominam Onnecam filiam Garsies Ennecones Aristam" (Codes de Meya), Aznar Galindorena Aragoi'ko Kontea- rekin ezkondua.

—Eta irugarrena, Oneka Santxorena, au X mendekoa, Asturi ta Leon'go IV Alfonso'rekin ezkondu zana.

Printzesak utzita, itzuli gaitezen larrukiko gure bereter arengana. Ñik, bere izena, larrukian agertzen zaigun bezala, OBEKO izan zala esango nuke. "OBE"z asten diran izenak ugari aurki bait daitezke edozein iztegitan: Obe-kuri (obe—ko-uri) adibidez; eta Obekola (obe—ko—ola), Obe—aga, Obecoz (obe—ko—tz), etabar.

OBE bera ere Tolosa'ko abizena da.

HANÑI.- Len ere mintzatu gera izen ortaz, Aldoara Andrearen ume batek izen ori zeramalako. Oraingoan, ordea, "presbitero" edo bereter baten, ots, apaiz baten, izena da. Baiñan larruki ontatik-at ere ikusi izan dut izen orj. Kukulla'ko Donemillian'en Lekaidetxeko larruki batean, 1062'ko azaroaren 10'eko larruki batean ainzuzen.

Iru aldiz, datorkigu larruki ortan izen ori eta "H"z iruetan. Bein abizena bezala: "Sarracino HANÑIZ testis, eta izen eta abizen bezala beste bein: HANÑI HANÑIZ testis.

Bai, kezkatzen nau "H" irukoitz orren agerketa setatsu orrek. Baiñan "Irugarren Larrukiak", dirudianez, Hanni'ri edo Hanne'ri "H" a kenduz, eta "A" atzizkia erantsiz, AÑÑEA emani digulako, "Hanni'ren "H" ojek danak, erdjaroan oiturazkoa zutenez lumalarien jostaketa dirala esango nuke bejn berrjro.

VILLIULFUS presbiter, LUSIDIUS abba, eta TEODEMIRUS presbiter oietaz zer esanik ez dut. Ez dira izen euskaldunak. Orrek, ordea, ez du esan nai izen ortako iru bereter aiek euskaldunak ez diranik, nere neronen izena ere, jatorriz VINČENŠ, ez bait da Euskalduna.

Alare, Lusidio izen euskalduna izan daiteke, atzizi euskalduna bait da Areitio'k, Baranbio'k eta beste euskal—izen askok bezala daramakia "10 atzizki euskalduna. Teodemiro, done-izena ba daiteke, naiz V mendekoa izan zala esan oi dan Orleans—ondoko lekaide kondaira-sasis betetako ura zer mendekan bizitu zan jakin ez. Beste Teodemiro bat martiri il ornen zan 851'an Sebilla musulmanean. 851 uri, ordea, 864'tik urbillegi dago, gure larrukiko teodemiro'k bere izena ari zor izateko.

Villiulfus bai, izan daiteke izen bisigota, batez ere, "W"z idazten ba'dugu, germaniar—doiñu aundia artuko bait digu: Williulfus.

RODERICUS eta HORDOÑIUS, "Irugarren Larrukian" ORDOÑIUS, Errege Bisigoten izenak d̄ira. Ura Toledo'ko Bisigoten azkeneko erregearena. Euskaldunen aurka borrokan ari zan Musulmanak Españ̄i'ra sartu ziranean.

Beste au Asturietako Bisigotena.

Bere Erregea ba'lu bezala aipatzen du Eldoara arabatarrak: "regnante principe Domno Hordonio, anno regni eius X1111, Heldoara, in hoc testamento quen fieri uolui manu mea rouorau": "Honorio pr̄intzipea errege dala, bere erregetzaren amalaugarren urtean, nik Heldoara'k ("H"kin oraingoan) egin nai izan dedan idazki au nere eskuz izenpetzen dut".

Urrengo urtean ere, 865'ko larruki batek Ordoño erregea aipatuko digu: "Regnante Domino Ordonio rex in Asturias": "Ordonio ("H"rik gabe berriro) Errege Jaunak Asturietan agintzen jarraitzen duala"...

¿Zer esan nai ote du Asturietako Errege Bisigota birraipatze orrek? ¿Noizbait Asturietako Errege Bisigotek Araba'ra sartu zirala? Bai? Noiz? Noraiño? Noiz arte? Gaurkoz, erantzun—eske utziko ditugu galde kilikagarri oiek.

Larruki ontan aipatzen dan Ordoño, izen ortako lenen erregea da. Bere burua nor etsitzen zuan Errege Bisigota orok bezala, eraso z̄ion onek ere gure Euskalerruari.

¿Ainzuzen Ordoño Aiala'n sarturik zeukatelako idatzi ote zuan Eldoara andreak bere larrukian "regnante printzipe Hordonio" ori?

Danadala ez zitzaion 1 Ordoño orri bi urteko erregetza besterik peitzen; andik urte batera il bait zan, 866'ean. Ta, bera illondorean, ¿nolakoak izan ote ziran Arabarren eta Asturietako Bisigoten arteko arremanak? Badut, bere garaiean guzti ortaz itzegiteko, asmo sendoa.

Larruki ontan azaldu zaigun Rodericus orrek ere sortu dit zerbaiten jakin miña, larruki ontan, "rogitus a filiis nostris", ots, "gure semeek eskatuta" izenpetu zuala bait diosku.

"Seme" aiek ¿noren seme ote ziran? ¿Bere eta Eldoara'ren semeak? Ori dirudi, beste iñorekingo semeek larruki onen izenpeketan zergaitik sarturik ez bait zuten. Orixe adierazi nai duala dirudi "seme" aiek aipatzerakoan darabilkian "gure" itzak.

¿"Baiñan Roderiko eta Eldoara senar-emazte ba'ziran zergaitik ez zuan Eldoara'k larrukiaren asieran, bere semeekin batera bere senarra ere aipatu? ¿Senar—emazte lez bata bestearengandik bereizirik ote zeuden?

Bai noski; ori bait d̄josku Roderiko'k izenpeketa bere naimenez egin ez zuala jakitera emateko aukeratu zuan "rogitatus" itzak. "Rogitare", euskeraz "arrenka ta arrenka eskatzea" da, gazteleraz "rogar con insistencia". Beraz, semeek indar egiñez eska-

tu ziotelako izenpetu zuan Roderiko'k. Ots, semeek eskatu ziotelako. Ez, bere borondatez. Ezta Eldoara'k eskatu ziolako ere.

Maite zuten, noski, semeek aita. ¿Edota amak egindako emaitzen aurka aitak gero auzirik sor ez zezan beartu ote zuten au, izenpeketa ura egiñez, amaren emaitzak bein betirako onartzera?

Roderiko'k gaiñera, batez ere "in Dei nomine", ots, soilki "Jainkoaren izenean" aritu zala ere badiosku, artarako semeen eskari larria naikoa izan ez ba'lu bezala: "In Dei nomine ego Rodericus, rogitus a fjlis nostris, hic testis".

DOÑE—IZEÑAK-. Ona emen Larruki onek aurkezten dizkigun Done guztiak:

—MARIA: lau aldiz: "Domina et patrona nostra Sancta Maria" (gure andre ta zaindan dan Miren Donea; "huic sacro altario Sancte Marie" (Miren Donearen aldare sagaratu oni"); "hanc testamentum Sancte Marie" (Miren Deunarentzako emaitza au"); "cum patrona nostra Sancta Maria" (Miren gure zaindari Donearekin).

—SAÑCTI JOAÑÑI et SAÑCTI IACOBI. Gure larruki zarretan Yon aipatzen danean, ia beti Yon batailaria izan oi da. Ez ordea, oraingo ontan, bi anaiak, Yon (ebangelaria) ta Santiago "Boanerges" edo "Ostoskumeak" alkaturik bait datozkigu9.

Esan dezagun erdjaroz ia beti "H"z agertzen zaigula Yon Donearen izena aro artako larrukietan: JOHAÑNIS. Ez ordea larruki ontan: JOAÑÑIS.

—SAÑCTI SATURNIÑI. Toki-izen bezala dator. Eraspen aundia izan zion Euskalerrri zarrak Saturnino Doneari. Zergaitik? Ill mendean gure Asaben ebangelizatzaile izan zalako. Itxuraz oso fidagarri dirudian kondairak, ebangelizaketa-lanean Iruña'raiño etorri zitzaigula djo. Kondaira orren alde dago edestia bera. Saturnino Tolosa akitanjarreko gotzaia zan. Ill mende artan Tolosatik onuntz beste gotzairik ez zan. Gure Euskalerrri au guzia aurkitzen zan Saturnino'ren ardurapean. Ez da, beraz, arritzekoa Euskalerrira etorri izatea.

Orregaitik eman zioten euskaldunek, oso done gutxi-gutxiri emadako oorezko izengoitia, YOÑDOÑI, maitasunaren eragiñez izena bera goxatuz: YOÑDOÑIXATORDI.

Ori ere kondairaren egiazkotasunaren alde dago.

—SAÑCTI EMILIAÑI-. Biak dira Bisigoten Donetegian aurki dezazkegunak. Orrek ordea ez du deus aundirik esan nai, Julen izeneko Doneak, kristaudi osoa—zear, laroget'amalau bai dira. Oietako bat euskalduna, V mendean Leskar bearnotarreko Gotzaia, eta bestea bisigota, VII mendean Toledo'ko Gotzaia, guk idazle bezala Euskalerrri zarreko kristautasunaz idatzitako liburuotan maiz erabilli duguna.

Larruki ontan Donemillian'ekin batera datorkigun Done Julian ori Toledo'ko gotzaia ez baiña Leskar'ko beste gotzai ura dugula, batere bildurrik gabe jokatu daiteke. Lendabizi, Donemjllian bezala euskalduna zalako, eta, gero, asko ez dala agertu zaizkigun illobitegi aundiek erakutsi digutenez, Araba'ko euskaldunen arremanak askoz geiago akitarianrekjn izan zirala badakigulako. Esanik utzi dugun bezala, illobi aietan ez bajt zaigu bisogota daitekeanik ezer agertu.

Donemillian'ez mintzatu bearrik ez dugu. Anitz ezaguna bait da VI mendean bizitu zan Errioxa euskalduneko artzai ura

Ñere irakurle guztiek ere badakite noski Kukulla'n jaio zala, gaztetan artzai izan

9 JON "J" otsez ez agoskatzekotan, nik beti YON idatziko dut emendik aurrera. Berdin YOSU eta beste orrelakoak. I-O-N edo I-O-S-U ez bait du Euskalerrrian iñork esaten, Y-O-N eta Y-O-S-U baizik. Aregeiako: iru abotsizki edo bokal alkaturik gertatzen diranean, giputzok beintzat azkeneko bien artean "y" ttipi mottel bat sartzen dugu. Ez dugu M-A-I-A edo A-RR-A-I-A esaten, M-A-I-y-A eta A-RR-A-I-y-A baizik. Erokeririk mardulenaren adigarri dalarik, sikologi edo sikiatrilarien arazoa da noski Arantzazu-osteko Euskaltzaidi errukarri onek "Y"ri dion gorroto gorria.

zala, garbai–gintzarako mendira baztatu zala, izen aundiko bakarti billakatu zala, Tarazona'ko gotzaiak apaiz sagaratuta Kukulla'ko parroko egin zuala, ta txiroen artean banatuz, parroko aberastasunak, ia danak, ezabatu zituala, ekintza ortaz larrituta inguruko apaizek gotzaiaren aurrean salatu zutela, gotzaiak, apaiz salatari aiek bezain larri, parrokitik jaurti zuala, Millian'ek berriro bere erriaren inguruko mendietara jo zuala, an, leiza batean bizitu zala, eta azkenean eun urte betetzera iritxi zanean leiza artan bertan il zala ikaslez inguratutik.

Badakite baitare leiza aren inguruan bere ikasle aiek lekaidetxe bat sortu zutela, eta edestia–zear, santutasunaren eta jakintasunaren kabi, arras izen aundikoa izan zaigula Kukulla'ko Donemillian'en Lekaidetxe ori.

Donemilliani–buruz zerbait ez jakitekotan, au izan daiteke nere irakurleek ez daki-tena: oso txistulari yayoa izan zala, eta ibilli bear izan zituan bide guztietan -- sarritan mixiolari ere ibilli bait zan -- txistua besapean zuala ibilli zala beti, "sonando il suo flauto, strumento che diventerá (billakatuko dana) il suo attributo iconografico e che sempre portava con sé" (Bibliotheca Sanctorum")

"YAYO" itza aipatu dut, Donemillian txistulari yayoa izan zala esatean.

Bá, Arantzazu–osteko Euskaltzaindiak "elbatua" donetzeko Bergara'n egin zuan Batzar Nagusi artan, ainzuzen Euskaltzaindi ortako "Bei Sagaratua" zan, Mitxelena'tar Koldo Jaunak, Euskaltzaindi orrek berezkoa duan "H"aganako gorrotoak eraginda, "yayo" itza polit orren "Y" oien orde, danok, "DD" erabillj bear genuala esatera ausartu zitzaigun, eta onela idatzi zuan olbeltzean itz ori danon aurrean: DDADDODDADDOA. ¡Alukeri aundiagorik?

Irakurle: Kukulla'ko Lekaidetxe zarrera oraindik iñoiz joan ez ba'zera, zoaz toki sagaratu artara al dezun bezain laiter, zoaz pozik, zoaz jtxaropentsu, Euskaltasunaren kabirik garrantzitsuenetako batera urbilduko zera–ta.

LATIEGlitar BIXEÑTE